

The Purified Imams' approach to historical facts with emphasis on the historical narratives of the Book of al-Kafi

Ehsan Jafari pour¹ | Zahra Roohollahi Amiri²

(DOI): [10.22034/SKH.2023.14636.1356](https://doi.org/10.22034/SKH.2023.14636.1356)

Abstract

Original Article P 95 -116

The Purified imams considered one of their missions to convey the historical truth to Muslims, so in cases where they felt that the hidden truth had caused damage to the Islamic religion, they focused on historical enlightenment. This research seeks to answer the question, what were the motives and goals of the imams in stating historical facts? What were the obstacles against retelling these facts? And in the meantime, which approach has been more important for them? Qualitative content analysis shows 285 historical narrations of Kafi book, which can be observed in two parts of preventing the spiritual distortion of Quranic verses and preventing the distortion of the history of previous prophets and the life of the Holy Prophet. Among the main obstacles to clarifying the historical facts were the hostility of the Umayyads to Imam Ali and the influence of the Israelis on the Muslim hadith communities. Understanding these obstacles, and with the aim of protecting the Qur'an from spiritual distortion, preserving and protecting the traditions of the Holy Prophet, recounting the merits and virtues of Imam Ali in the society, the Purified Imams explained the historical facts. Meanwhile, a large volume of hadiths has explained the foundations of jurisprudence with regard to the life of the Holy Prophet.

Keywords: The Purified Imams, historical facts, al-Kafi book, historical narration.

1. PhD student of Islamic history, Baqer al-Uloom University, Qom, Iran, ehsan_6268@yahoo.com

2 - Assistant Professor, Department of History, Bagher al-Uloom University, Qom, Iran
z.rooholahiamiri@yahoo.com

Received: 2022/09/01 | Accepted: 2022/11/11

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

رویکرد ائمه اطهار (ع) به حقایق تاریخی با تأکید

بر روایات تاریخی کتاب کافی

احسان جعفری پور (نویسنده مسئول)^۱ | زهرا روح‌اللهی امیری^۲

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22034/SKH.2023.14636.1356](https://doi.org/10.22034/SKH.2023.14636.1356)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

ص: ۱۱۶/۹۵

ائمه اطهار (ع)، یکی از رسالت‌های خویش را رساندن حقیقت تاریخی به مسلمانان می‌دانستند. بنابراین، در مواردی که احساس کردند پنهان بودن حقایق، باعث لطمه به دین اسلام شده است، به روشنگری تاریخی پرداختند. این تحقیق، در پی پاسخ به این پرسش است که انگیزه و اهداف ائمه اطهار (ع) در بیان حقایق تاریخی چه بود؟ چه موانعی در برابر بازگویی این حقایق وجود داشت؟ و در این میان، کدام رویکرد برای آنان دارای اهمیت بیشتری بوده است؟

تحلیل محتوای کیفی ۲۸۵ روایت تاریخی کتاب کافی نشان می‌دهد که در دو بخش «جلوگیری از تحریف معنوی آیات قرآن» و «جلوگیری از تحریف تاریخ پیامبران پیشین و سیره پیامبر اکرم (ص)»، قابل رصد است. از جمله موانع اصلی روشن شدن حقایق تاریخی، دشمنی بنی‌امیه با امام علی (ع) و نفوذ اسرائیلیات به جوامع حدیثی مسلمانان بود. ائمه اطهار (ع) با درک این موانع و با هدف مصونیت قرآن از تحریف معنوی، حفظ و حراست از سنت‌های پیامبر اکرم (ص)، بازگو کردن مناقب و فضایل امام علی (ع) در جامعه، به تبیین حقایق تاریخی مبادرت ورزیدند. در این میان، حجم بالایی از روایات، به تبیین مبانی فقهی با توجه به سیره پیامبر اکرم (ص) پرداخته است.

واژگان کلیدی: ائمه اطهار (ع)، حقایق تاریخی، کتاب کافی، روایت تاریخی.

۱. دانشجوی دکترای تاریخ اسلام دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران: Ehsan_6268@yahoo.com

۲. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران: z.rooholahiamiri@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۶ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۰

مقدمه

به قدرت رسیدن بنی امیه و سپس بنی عباس، جامعه اسلامی را از آرمان‌های اسلامی دور کرد. ائمه اطهار(ع) تلاش خود را در برگرداندن جامعه به مسیر اصلی خویش به روش‌های مختلف انجام دادند. یکی از این روش‌ها، استفاده از گزاره‌های تاریخی پیامبران گذشته و سیره پیامبر اکرم(ص) بود. گزارش‌های تاریخی ائمه اطهار(ع)، مانند هر مورخی با رویکردهای مختلف و اهداف برخاسته از آن رویکرد، قابل رصد است. رویکردها، مسیرهای رسیدن به اهداف را به ما نشان می‌دهند و چگونگی تعیین مسیر و رفتن به سوی هدف را تبیین می‌نمایند؛ تا از این طریق، به این نکته مهم پرداخته شود که تاریخ با تعیین رویکردها چه نتیجه روشنی در پی دارد و با این تعیین هدف، رسالت تاریخ برای انسان‌ها چیست. بنابراین، منظور از رویکرد در این پژوهش، نگرش و طریقی است که ائمه اطهار(ع) برای تبیین اهداف عالی مورد نظر خود، به بیان روایات تاریخی پرداخته‌اند. یکی از این رویکردها، بازگویی حقایق تاریخی است. در منابع روایی شیعه که عمدتاً در قرن سوم شکل گرفته است، روایات تاریخی صادره از معصوم، فراوان یافت می‌شود. یکی از این مجموعه‌های روایی، کتاب شریف کافی است. این کتاب، دربردارنده روایت‌های مختلف، از جمله روایات تاریخی است؛ با این تفاوت نسبت به کتب تاریخی مرسوم که صادرکننده روایت، امام معصوم بوده است. در این پژوهش، به همین مقدار که روایت منسوب به امام است، اکتفا شده و در پی اثبات صحت اسناد روایات تاریخی نیستیم؛ زیرا پرداختن به صحت اسناد روایات، مقوله جدایی است و این پژوهش را از هدف اصلی خود که همان تبیین رویکرد چگونگی بازگو کردن حقایق تاریخی با روش تحلیل محتوای کیفی است، باز می‌دارد. از طرف دیگر، مقصود از گزارش تاریخی در این پژوهش، بازگو کردن رخداد تاریخی توسط ائمه اطهار(ع) است. بنابراین، بیان صرف نقل قول، مشمول گزارش تاریخی نیست.

این پژوهش که به روش تحلیل محتوای کیفی است، در دو مرحله انجام شد؛ در مرحله اول، پس از مطالعه کتاب کافی (اصول و فروع)، ۲۸۵ روایت تشخیص داده شد که با رویکرد بازگویی حقایق تاریخی است و برای هر کدام با توجه به محتوای روایت، یک مفهوم پایه انتخاب گردید. در مرحله پایانی، نقش هریک از مقوله‌ها برای نظریه‌پردازی مشخص شد و با توجه به این داده‌ها، بن‌مایه اصلی این پژوهش تشکیل شد.

پیشینه تحقیق

در باره این موضوع، کتاب یا مقاله‌ای مستقلی یافت نشد؛ اما در مورد تحلیل روایات کتاب کافی، شروح، کتب و مقالات فراوانی نوشته شده است. همچنین، در باره روایات تاریخی کتاب کافی می‌توان به تحقیقات زیر اشاره کرد:

— پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه معارف اسلامی قم سال ۱۳۹۴ ش با عنوان: «بررسی احادیث تاریخی اصول کافی». نویسنده: رسول گودرزوند چگینی، استاد راهنما: نعمت‌الله صفری فروشانی، استاد مشاور: محمد ابراهیمی.

این پایان‌نامه، به دنبال بررسی روش‌های مختلف کلینی در گزینش احادیث تاریخی است و به بررسی اسناد این کتاب و امتیازات و ویژگی‌های خاص این روایات پرداخته است.

— پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه باقرالعلوم (ع) قم سال ۱۳۹۷ ش با عنوان «مقایسه تاریخ و سیره رسول خدا (ص) در سه کتاب: کافی کلینی، صحیح مسلم، سنن ترمذی». نویسنده: ابوذر خواجه، استاد راهنما: سید حسین فلاح‌زاده، استاد مشاور: علی‌اکبر ذاکری.

این پایان‌نامه، به مقایسه اخبار کتاب کافی که از مکتب اهل بیت: با دو کتاب صحیح مسلم و سنن ترمذی که از مکتب خلفا می‌پردازد و در پی بیان این نکته است که کلینی در نقل تاریخ و سیره صحیح رسول خدا (ص) اهتمام و دقت بیشتری داشته؛ چراکه دو منبع دیگر، صفات و خصوصیات را به رسول خدا (ص) نسبت داده که با شؤون رسالت و پیامبری آن حضرت نمی‌سازد؛ درحالی‌که در کتاب کافی، چنین گزارش‌هایی به چشم نمی‌خورد.

— مقاله «تاریخ پیامبران در روایات امام باقر (ع)»، محسن الویری، دانشگاه کلن، شیعه‌پژوهی، کتابخانه شیعی عبدالجواد فلاطوری، ۱۳۹۷ ش.

در این مقاله، با روش تحلیل محتوای کیفی، به بررسی تاریخ پیامبران در روایات امام باقر (ع) پرداخته شده است.

— مقاله «تاریخ در سپهر روایات اهل بیت: نقش شیعیان در تاریخ‌پژوهی و تمدن»، محسن الویری، ۱۳۹۷ ش. در این مقاله، روش‌های مختلف بررسی روایات تاریخی اهل بیت: و مراحل آن، مورد بررسی قرار گرفته است.

آنچه پژوهش حاضر را از سایر تحقیقات متمایز می‌کند، در دو بُعد هدف و روش نهفته است. نخست اینکه مقاله حاضر، در پی بازبایی نگرش و زاویه دید انتخابی اهل بیت: در بیان روایات تاریخی است؛ به عبارت بهتر، در پی بررسی این مطلب هستیم که ائمه اطهار (ع) به چه هدفی از چه

روایاتی استفاده کردند؟ این مدل، به ما در انتخاب زوایای مهم تاریخ و چگونگی بهره‌وری از تاریخ، کمک می‌کند و شاید بتواند مدل اولیه‌ای را از مدل تاریخ‌نگاری پایه‌ریزی نماید.

دوم، روش تحلیل داده‌هاست که در این مقاله، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده؛ حال آنکه در پژوهش‌های گذشته، تنها محسن الویری (۱۳۹۷) در مقاله «تاریخ پیامبران در روایات امام باقر (ع)»، از این روش استفاده کرده است.

مفهوم‌شناسی

- رویکرد

واژه «رویکرد» در لغت، به معنای: نگرش، موضع‌گیری و جهت‌گیری است. در اصطلاح، رویکرد، عبارت است از زاویه دید و نگرش جمعی عالمان و متخصصان در پیدایش یک نظریه یا اندیشه‌ای معین (برزویی و جهانگیری فیض‌آبادی، ۱۳۹۷: ۸۳). بنابراین، منظور از رویکردشناسی در این مقاله، نگرش و طریقی است که ائمه اطهار (ع) برای بیان تاریخ در نظر گرفته‌اند و با آن دیدگاه، به بیان روایات تاریخی پرداخته‌اند.

- حقایق تاریخی

«حقیقت» در لغت، یعنی: حق، راستی و درستی، اصل و منتهای هرچیز و آنچه حمایت از آن واجب باشد (عمید، ۱۳۷۵: ۹۵۲/۲). منظور از حقایق تاریخی در این پژوهش، راستی‌ها و درستی‌های تاریخی است که ائمه اطهار (ع) درصدد بازگو کردن آن بودند.

- روایات تاریخی کتاب کافی

منظور از روایات تاریخی در این پژوهش، روایتی است که حادثه‌ای را بازگو کند. بنابراین، صرف نقل قول امام از پیامبر اکرم (ص) یا یکی دیگر از ائمه اطهار (ع)، گزارش تاریخی تلقی نشده است؛ بلکه گزاره‌هایی که ائمه اطهار (ع) برای بیان یک واقعه اظهار داشتند، مورد نظر است. کتاب کافی به دلیل آنکه یکی از مهم‌ترین و کهن‌ترین جوامع حدیثی شیعه است، مورد تحقیق این پژوهش قرار گرفت. دانسته است که این کتاب، دارای بیش از ۱۶۰۰۰ حدیث است که در سه بخش اصلی: اصول، فروع و روضه تدوین شده و از جمله مزایا و ویژگی‌های کتاب کافی، می‌توان به نزدیک بودن تألیف کتاب به عصر حضور ائمه اطهار (ع)، جامعیت آن، ذکر کامل اسناد، دقت در تدوین و باب‌بندی احادیث و نیز نقل احادیث بدون دخل و تصرف، اشاره کرد (مهریزی، ۱۳۹۷: ۳۳۷).

روش تحقیق

روش تحلیل محتوای کیفی، یکی از روش‌هایی است که در تحلیل داده‌های متنی کاربرد فراوانی دارد. در تعریف این روش، گفته شده که تحلیل محتوا، فرآیند نظام‌مندی است که به کمک آن می‌توان به: شناسایی، طبقه‌بندی، تبیین، تفسیر و استنباط و استخراج مفاهیم آشکار و نهان متن پرداخت. در این روش، پیش‌فرض آن است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف: مفاهیم، اولویت‌ها، ادراک‌ها، شیوه‌های سازماندهی و بینش دست یافت. هدف تحلیل محتوا، فراهم آوردن شناخت، بینشی نو و تصویری از واقعیت است (کرپیندورف، ۱۳۸۳: ۲۵).

رویکرد انمه اظهار (ع) به حقایق تاریخی

در این پژوهش، فرایند مفهوم‌پردازی در سه مرحله انجام شد؛ در مرحله اول، به هریک از روایات تاریخی کتاب کافی، یک مفهوم پایه داده شد؛ به‌گونه‌ای که این مفهوم توانست فضای حاکم بر آن روایت را بازگو کند. در ادامه، برای مفهوم تعیین‌شده یک توضیح و برداشت نوشته شد؛ تا این توضیحات، تحلیل‌های اولیه را شکل دهند نتیجه اجرای این فرآیند، تهیه ۲۸۵ مفهوم پایه‌ای از روایات تاریخی، با رویکرد بازگویی حقایق تاریخی است که در ادامه، نمونه‌هایی از آن جدول‌ها می‌آید.

جعفر پور و امیری: رویکرد ائمه اطهار(ع) به حقایق تاریخی با تأکید بر روایات تاریخی ۱۰۱

جدول اول: نمونه مفاهیم پایه (تحلیل مفهومی)

ردیف	روایت	آدرس	تحلیل مفهومی	
			مفهوم پایه	توضیح
۱	عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: «أَمَرَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - رَسُولَهُ بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُؤِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ» ...	ج ۲، ص ۱۳، ح ۴	ولایت امیرالمؤمنین	پس از نزول آیه ۵۵ مائده مردم معنای ولایت را ندانستند خداوند به پیامبر ابلاغ کرد که مانند احکام دیگر اسلام، ولایت را برای مردم توضیح دهد. پیامبر اکرم ترسید که مردم او را تکذیب کنند و از اسلام برگردند آیه ۶۷ سوره مائده نازل شد و پیامبر در روز عید غدیر ابلاغ ولایت امام علی را انجام داد.
۲	عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: «إِنَّ أَبَا طَالِبٍ أَسْلَمَ بِحَسَابِ الْجَمَلِ قَالَ: «بِكُلِّ لِسَانٍ»	ج ۲، ص ۴۶۵، ح ۳۲	ایمان ابوطالب	ابوطالب به هر زبانی ایمان آورد.
۳	سَأَلْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَبْرِ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ، فَقَالَ: «دُفِنَتْ فِي بَيْتِهَا، فَلَمَّا زَادَتْ بَنُو أُمَيَّةَ فِي الْمَسْجِدِ صَارَتْ فِي الْمَسْجِدِ	ج ۲، ص ۴۹۸، ح ۱۰	مکان دفن حضرت فاطمه	فاطمه در خانه خود دفن شد. وقتی بنی امیه مسجد نبوی را گسترش دادند داخل مسجد شد.
۴	وَ قَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، وَ مَعَهُ النَّاسُ، وَ فِيهِمْ الْمَشَاءُ، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى كُرَاعِ الْغَمِيمِ ...	ج ۷، ص ۵۴۵، ح ۵	روزه در سفر	پیامبر از مدینه به طرف مکه حرکت کردند در بین راه روزه خود را افطار کردند برخی افطار کردند و برخی دیگر افطار نکردند که گنهکاران نامیده شدند.
۵	سَأَلْتُ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ صَوْمِ عَاشُورَاءَ وَ مَا يَقُولُ النَّاسُ فِيهِ فَقَالَ: «عَنْ صَوْمِ ابْنِ مَرْجَانَةَ تَسْأَلُنِي؟ ذَلِكَ يَوْمٌ صَامَهُ الْأَعْيَاءُ مِنْ آلِ زَيْنَادٍ لِقَتْلِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ هُوَ يَوْمٌ يَنْشَأُ بِهِ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ يَنْشَأُ بِهِ أَهْلُ الْإِسْلَامِ، وَ الْيَوْمُ الَّذِي يَنْشَأُ بِهِ أَهْلُ الْإِسْلَامِ لَا يَصَامُ وَ لَا يَنْتَبِذُ بِهِ، وَ يَوْمُ الْإِثْنَيْنِ يَوْمٌ نَحْسٌ ...	ج ۷، ص ۵۹۳، ح ۵	روزه روز عاشورا سنت آل زیاد	روزه روز عاشورا سنت آل زیاد و ابن مرجانه است که در این روز به دلیل شهادت امام حسین (ع) به یکدیگر تبریک گفتند. روز دوشنبه که پیامبر ارتحال کرد روز نحسی است.
۶	سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ الْغِنَاءِ، وَ قُلْتُ: إِنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ رَخَّصَ فِي أَنْ يُقَالَ ...	ج ۱۲، ص ۷۸۶، ح ۱۲	تکذیب تأیید غنا توسط پیامبر	از امام صادق پرسیده شد که گویند پیامبر اشعاری در غنا را اجازه داده است امام صادق فرمود: دروغ است.

مرحله دوم که مقوله‌بندی یا تحلیل تجمیعی نام دارد، نقش هریک از مقوله‌ها برای نظریه‌پردازی مشخص شد. هدف از این مرحله، نظم و انسجام به داده‌ها و باز ترکیب و پیوند آنهاست.

جدول دوم: مقوله‌بندی (تحلیل تجمیعی)

ردیف	نشانی	مقوله اصلی	مقولات فرعی (رویکردها)
۱	ج ۲، ص ۱۳، ح ۴	بیان حقایق تاریخی	سبب نزول آیات قرآن
۲	ج ۲، ص ۴۶۵، ح ۳۲	بیان حقایق تاریخی	جلوگیری از تخریب چهره ابوطالب (ع)
۳	ج ۲، ص ۴۹۸، ح ۱۰	بیان حقایق تاریخی	تبیین وقایع
۴	ج ۷، ص ۵۴۵، ح ۵	بیان حقایق تاریخی	تفسیر تاریخی قرآن
۵	ج ۷، ص ۵۹۳، ح ۵	بیان حقایق تاریخی	جلوگیری از تحریف سنت‌های پیامبر (ص)
۶	ج ۱۲، ص ۷۸۶، ح ۱۲	بیان حقایق تاریخی	تبیین باورهای صحیح اسلامی

۱. تبیین و توضیح حقایق قرآن

متن قرآن، مورد اجماع مسلمانان است و به همین علت، در طول تاریخ اسلام، نحله‌های فکری و اعتقادی، سعی داشتند آرا و افکار خویش را ضمیمه آیات قرآن کنند. از طرف دیگر، قرآن کریم خود اذعان دارد که قرآن دارای آیات متشابهی است که همه کس نمی‌تواند به فهم آن دست یابد (آل عمران: ۷). بنابراین، ائمه اطهار (ع) وظیفه خود می‌دانستند تا حد امکان و پذیرش مردم، به تبیین و توضیح آیات قرآن اقدام کنند. در اینجا گزارش‌های تاریخی ائمه اطهار (ع) در خصوص سبب نزول برخی از آیات قرآن و تفسیر تاریخی بعضی از آیات که یا تحریف شده بود و یا رمزگشایی از سبب نزول آن و منجر به فهم بهتر آیه در جامعه می‌شد، از نگاه ائمه اطهار (ع) مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف. سبب نزول آیات قرآن کریم

«در اصطلاح مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، به رویداد یا پرسشی که به اقتضای آن، قسمتی (یک آیه یا بخشی از آن، و یا چند آیه و یا یک سوره) از قرآن کریم هم‌زمان یا در پی آن نازل شده

است، سبب نزول می‌گویند و مجموعه این رویدادها و پرسش‌ها، اسباب نزول نامیده می‌شود. البته این رویدادها و پرسش‌ها، سبب تام نزول آیات نیستند؛ ولی به جهت آنکه زمینه نزول آیات را فراهم می‌آورند، آنها را اسباب نزول نامیده‌اند؛ زیرا در صحت معنای اصطلاحی، کمترین مناسبت با معنای لغوی کافی است» (رجبی، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

بازگویی حقایق تاریخی در قالب سبب نزول قرآن، در دو محور اصلی قابل مشاهده است. نخست، آیاتی که سبب نزول آن، تبیین ولایت امام علی(ع) است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۷/۲-۱۳). چرایی پردازش اهل بیت: به تبیین سبب نزول این آیات را باید در رویدادهایی که پس از رحلت پیامبر اکرم(ص) رخ داد، جست‌وجو کرد. اختلافات صحابه با یکدیگر و دشمنی آشکار بنی‌امیه با امام علی(ع)، اسباب نزول قرآن را مصون از تحریف نگذاشت؛ برای نمونه، معاویه، چهارصد هزار درهم به سمرقین‌جندب پرداخت کرد تا سبب نزول آیه ۲۰۷ بقره (لילה المیّت) را تحریف کند (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق: ۷۳/۴).

دوم، آیاتی که رویدادهای اجتماعی زمان رسول خدا(ص)، باعث نزول آن شد. به نظر می‌رسد، ائمه اطهار(ع) برای بهتر تفهیم شدن این دسته از آیات و دستوراتی که در آن به مسلمانان داده شده، به تبیین حقایق تاریخی نزول این آیات پرداختند. تفاوت چگونگی تبیین این آیات در زمان اهل بیت: را با مراجعه به جوامع حدیثی اهل سنت می‌توان دریافت؛ برای نمونه، سبب نزول آیه ۳۳ سوره مائده است که جریان کشته شدن سه چوپان بی‌گناه توسط قبیله بنی‌ضبه با اندک اختلافی در جوامع حدیثی اهل سنت و روایت امام صادق(ع) در کتاب کافی آمده است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۲۰۲/۱۴)؛ اما در روایات اهل سنت با افراط در نقل مجازات، به در آوردن چشم از کاسه سر آنان به دستور پیامبر اشاره شده؛ ولی گزارش امام صادق(ع) از این واقعه، خالی از افراط در نقل است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ۳۳۱/۵).

ب. تفسیر تاریخی آیات قرآن کریم

تفسیر در عرف دانشمندان، کشف معانی قرآن و بیان مراد آن است؛ خواه به جهت مشکل بودن لفظ باشد و خواه به جهتی دیگر، و خواه بر حسب معنای ظاهر باشد و خواه غیر آن (زرکشی، ۱۴۱۰ق: ۲۸۵/۲).

منظور از تفسیر تاریخی قرآن کریم، بهره‌مندی ائمه اطهار(ع) از تاریخ، در بیان رویدادهای تاریخی قرآن کریم است؛ به این معنا که قرآن کریم برخی رویدادهای زندگانی پیامبران پیشین و

پیامبر اکرم (ص) را به گونه کلی بیان کرده است که برای فهم دقیق تر آن، نیاز به توضیح تاریخی آن جریان، همراه با جزئیات بیشتر است. هدف قرآن کریم از نقل زندگانی پیشینیان، بیان صرف اطلاعات تاریخی نبوده است. بنابراین، مطالب آن به گونه ایجاز بیان شده و نیاز است که دلایل رویدادها و تحلیل آن، برای فهم بیشتر مردم، به تفصیل بیان شود. به همین دلیل، «گروهی برای آگاهی یافتن از آیه‌های مربوط به پیروان ادیان پیشین، به اهل کتاب مراجعه می‌کردند و تفصیل مطالب مطرح‌شده در قرآن را از آنان فرا می‌گرفتند که این مراجعه را می‌توان یکی از عوامل نفوذ اسرائیلیات در تفسیر قرآن دانست» (رجبی، ۱۳۹۰: ۲۳۲).

ائمه اطهار (ع) برای جلوگیری از ورود اسرائیلیات به تفسیر قرآن و جلوگیری از تحریف جزئیات تاریخی، به نقل رویدادهای تاریخی با توجه به آیات قرآن پرداختند. در کتاب کافی، ۱۱ گزارش از امام باقر (ع) و امام صادق (ع) با این رویکرد نقل شده است. هفت مورد، در باره پیامبران پیشین است. توضیح این پرسش‌ها که چرا حضرت ابراهیم (ع) ادعای بیماری کرد؟ (کلینی، ۱۴۲۹: ۵۰۸/۲)، چه شد که ایشان از خدا خواست مؤمنان، محلّ آزمایش کفار قرار نگیرند؟ (همان: ۶۵۴/۳)، پیامبران اولوالعزم چه کسانی بودند؟ (همان: ۵۰)، داوری‌های داوود و سلیمان نبی در چه مواردی بوده است؟ (همان: ۵۰۴/۱۰)، چگونه ادریس نبی به مکان بلندمرتبه در آسمان‌ها رفت؟ (همان: ۶۳۲/۵)، دلیل انحراف قوم لوط چه بود؟ (همان: ۲۵۱/۱۱)، سنّت‌های پیامبران پیشین و پیامبر اکرم (ص) چه بود؟ (همان: ۷۹/۳).

چهار مورد نیز اختصاص به دوران پیامبر اکرم (ص) دارد: مردم دوران جاهلیت سوگند به چه چیزهایی می‌خوردند؟ (همان: ۷۵۰/۱۴) تا شاید مردم مسلمان خود را از چنین سوگندهایی برحذر دارند. منظور از حقّ معلوم از ثروت، در دوران پیامبر (ص) چه بود؟ (همان: ۱۶/۷)، زکات با نزول چه آیه‌ای و در کجا واجب شد؟ (همان: ۹) گذشت از اموال برای انسان‌ها بسیار سخت و دشوار است. خداوند در آیات بسیاری، مشوّق مسلمانان در پرداخت زکات و انفاق و صدقات است و غرض از پرداخت آن را تطهیر و تزکیه مسلمانان دانسته است (توبه: ۱۰۳)؛ اما باین‌حال، افرادی بودند که از پرداخت واجبات مالی، شانه خالی می‌کردند. در توقیعی، امام رضا (ع) به مرد تاجری که درخواست معافیت از پرداخت خمس داشت، نوشت: «خود را با عدم پرداخت خمس، از دعای ما محروم نسازید؛ چراکه پرداخت خمس، باعث گشایش رزق شما و محو گناهانتان و ذخیره آخرتتان است» (کلینی، ۱۴۲۹: ۷۳۸/۲). همچنین، از توقیعی که امام عسکری (ع) برای اسحاق بن اسماعیل نیشابوری نوشته است، این برداشت می‌شود که برخی شیعیان نیشابور، در پرداخت حقوق واجب مالی خود،

سهل انگاری کردند (کشی، ۱۴۰۹ق: ۵۷۵).

۲. جلوگیری از تحریف تاریخ

«تحریف» در لغت، به معنای کج و مایل کردن چیزی از حالت خودش است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۲۲۸). در اصطلاح، به ایجاد تغییر در الفاظ به گونه‌ای که مضمون و محتوا را تغییر دهد، تحریف گویند (مامقانی، ۱۴۱۱ق: ۲۲۴/۵). یکی از پلیدی‌هایی که در جامعه اسلامی به وجود آمد، تحریف تاریخ بود. عوامل متعددی در رسوخ این کژی‌ها به تاریخ صدر اسلام وجود دارد. به قدرت رسیدن بنی‌امیه و دشمنی سرسخت آنان با امام علی و اهل‌بیت، یکی از عوامل مهم تحریف تاریخ صدر اسلام است. از موارد دیگر، می‌توان به: دسته‌بندی‌های سیاسی و فرقه‌ای، اختلافات و منازعات قبیله‌ای و نیز بی‌توجهی سیره‌نویسان به جدا کردن اخبار درست از ناصحیح (جعفریان، ۱۳۸۷: ۸۸)، اشاره کرد.

ائمه اطهار (ع)، یکی از رسالت‌های خویش را جلوگیری از تحریف تاریخ می‌دانستند. در کتاب کافی، ۴۴ روایت از ایشان در این باره نقل شده است که در قالب موارد زیر می‌توان مشاهده کرد:

الف. جلوگیری از تخریب چهره ابوطالب

ابوطالب بن عبدالمطلب، ۳۵ سال قبل از پیامبر اکرم (ص) به دنیا آمد (عسقلانی، ۱۴۱۵ق: ۱۹۶/۷). پس از پدرش عبدالمطلب، نقش بسزایی در تربیت رسول خدا (ص) داشت. وی در زمان رسالت پیامبر (ص)، از حامیان رسول اکرم (ص) بود. بنی‌امیه و بنی‌عباس، به دلیل کینه‌هایی که از علویان و به‌خصوص امام علی (ع) داشتند، در تخریب چهره وی تلاش فراوان کردند (عاملی، ۱۴۲۶ق: ۲۵۷/۳). از میان عموهای پیامبر اکرم (ص)، ابوطالب و ابولهب را هم‌ردیف هم قرار دادند؛ چنان‌که منصور عباسی (۱۵۸-۹۵ق) در نامه خود به محمد بن عبدالله بن حسن (۱۰۰-۱۴۵ق) نوشت: «رسول خدا هنگامی که مبعوث شد، چهار عمو داشت؛ دو تا به او ایمان آوردند که یکی از آن دو، پدر من بود و دو تا به او کافر شدند که یکی از آن دو، پدر تو بود» (عسقلانی، ۱۴۱۵ق: ۲۰۲/۷). همچنین، گزارشی از کفر ایشان در هنگام مرگ نقل کردند (همان: ۱۹۷؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق: ۲۴/۲) و حتی سبب نزول آیات ۲۶ سوره انعام و ۱۱۳ سوره توبه را کفر ابوطالب گزارش کردند^۱ (بلاذری، ۱۴۱۷ق: ۲۶/۲). بی‌تردید، یکی از دلایل اصلی تخریب چهره ابوطالب، دشمنی امویان با امام

^۱. اینکه سبب نزول این آیات، در حقیقت، درباره چه کسی است، به این منبع مراجعه کنید: عاملی، ۱۴۲۶ق: ۲۴۶/۳-۲۵۰.

علی(ع) است. دشمنی ابوسفیان به عنوان جدّ و بزرگ امویان با رسول خدا(ص) و بتپرستی وی، آشکار بود؛ اما هنگام فتح مکه، لاجرم مسلمان شد. پس، چاره را در این دیدند که با بتپرست نشان دادن ابوطالب، جدّ علویان و کفر وی تا هنگام مرگ، نه فقط ابوطالب و امام علی(ع)، بلکه چهره علویان را در میان نومسلمانان مخدوش نمایند. ائمه اطهار(ع) در دفاع از ایشان، وی را به مثابه اصحاب کهف که ایمان خود را پنهان داشتند، دانستند (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۶۲۲/۲ و ۶۲۵) و بالاتر از آن، ایشان را تحویل دهنده وصایای پیامبران پیشین به پیامبر اکرم(ص) معرفی کردند و از ضمانت خداوند در خصوص برداشته شدن آتش جهنم از ابوطالب که کفیل پیامبر(ص) بوده، خبر دادند (همان: ۴۵۲ و ۴۵۶).

ب. جلوگیری از تحریف سنت‌های پیامبر اکرم(ص)

قرآن کریم هرگونه گفتار و رفتار پیامبر اکرم(ص) را نه از روی هوا و هوس، بلکه از طرف خداوند متعال دانسته است (نجم: ۴۳). «باید توجه داشت این سخن، تنها در مورد آیات قرآن نیست؛ بلکه به قرینه آیات گذشته، سنت پیامبر(ص) را نیز شامل می‌شود که آن هم بر طبق وحی الهی است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۸۱/۲۲). بنابراین، رسول خدا(ص) سنت‌هایی را بنا نهاد که مسلمانان با توجه به آیه ذکرشده، خود را ملزم به حفظ آن و سپردن به نسل‌های آینده دانستند؛ ولی بنا بر عوامل متعددی، برخی سنت‌ها دستخوش دگرگونی و تحریف، و در برخی موارد، ایجاد بدعت شد. بسیاری از اختلافات فقهی میان اهل سنت و شیعه را که از سوی اهل بیت: تبیین شده، می‌توان مقابله با تحریف‌های سنت پیامبر اکرم(ص) دانست؛ مانند نحوه وضو گرفتن پیامبر(ص) که از امام باقر(ع) نقل شده است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۷۹/۵)؛ اما ملاک این پژوهش، گزارش‌های تاریخی ائمه اطهار(ع) در کتاب کافی است که به‌وضوح، به جریان تحریف اشاره دارد و سپس، حقیقت سنت نبوی را تبیین می‌کند.

برخی از این بدعت‌ها و تحریف‌ها، با صلاح‌دید جانشینان پیامبر اکرم(ص) رقم خورد. به گواه تاریخ، عمر بن خطاب (۴۰-۲۳ق) در زمان خلافت خود، به جماعت خواندن نماز تراویح را در شب‌های ماه مبارک رمضان پایه‌گذاری کرد (طبری، ۱۳۸۷ق: ۲۰۹/۴). هنگامی که به وی اعتراض شد که این عمل، در زمان پیامبر(ص) و ابوبکر سنت نبود، در جواب گفت: «اگر بدعت است، چه بدعت خوبی است» (یعقوبی، ۱۳۵۸ق: ۱۴۰/۲). امام صادق(ع) ضمن تشریح نوافل شب‌های ماه رمضان، تأکید کرد که پیامبر(ص) نیز از جماعت خواندن این نوافل، نهی کرد (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۶۱۶/۷).

همچنین، عثمان بن عفان در دوران خلافت خود (۲۳—۳۵ق)، دست به اعمالی زد که برخلاف سنت پیامبر اکرم (ص) بود؛ از آن جمله، نماز ظهر را در منا تمام خواند؛ درحالی که پیامبر (ص) نماز را شکسته می خواند. همچنین، خطبه نماز عیدین را برخلاف سنت رسول خدا (ص)، قبل از نماز خواند (بلاذری، ۱۴۱۷ق: ۳۹/۵). امام صادق (ع) ضمن بیان این دو رفتار خلیفه سوم که برخلاف سنت پیامبر (ص) است، آن را نقد کرده است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۵۷۸/۶؛ ۱۷۱/۹). در عصر حاضر، اهل سنت نیز بنا بر سنت پیامبر (ص) و ابوبکر و عمر، خطبه نماز عیدین را پس از نماز می خوانند. به نظر می رسد، با توجه به مخالفت بیشتر صحابه با اعمال عثمان، و سنت دو خلیفه نخست، رویکرد عثمان در منا نتوانست به سنتی ماندگار در مذاهب اهل سنت تبدیل شود.

یکی دیگر از مواردی که اهل بیت: آن را از تحریفات بنی امیه در دین اسلام دانسته اند، استحباب روزه روز عاشورا است (همان: ۵۹۳/۷ و ۵۹۵). «مذاهب چهارگانه اهل سنت، بالإتفاق، روزه ماه محرم، به ویژه روزه تاسوعا و عاشورا و عاشورا به تنهایی را سنت یا مندوب شمرده اند» (جعفر پیشه فرد، ۱۳۸۸: ۳۲۹). ازجمله دلایل مانایی این تحریف در مذاهب اهل سنت را می توان در فقدان بیشتر صحابه در نیمه دوم سده نخست اسلام، و تبلیغات بی وقفه و شادمانی بنی امیه از پیروزی خود در روز عاشورا دانست.

گزارش های تاریخی، تشریع اذان در صدر اسلام را به رؤیای عبدالله بن زید (م. ۶۳ق) نسبت می دهند که در خواب به او گفته شد، با این کلمات، مردم را دعوت به نماز کند. از قضا، عمر بن خطاب نیز در همان شب، چنین خوابی دیده بود (ابن هشام، بی تا: ۵۰۸/۱). امام صادق (ع) با رد این گزارش تاریخی، تعلیم اذان به پیامبر (ص) را توسط جبریل دانسته است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۱۱۷/۶).

سه رخداد دیگر در زندگانی پیامبر (ص)، مورد تحریف قرار گرفته که در فتوای فقهی اثرگذار است. در گزارشی، بلند شدن پیامبر (ص) برای جنازه یک یهودی، احترام ایشان به یک میت یهودی، تلقی شده بود که امام صادق (ع) از گفته امام سجاد (ع) به نقل از امام حسین (ع) آن را کراهت پیامبر (ص) از اینکه جنازه یهودی را از بالای سرش عبور دهند، تبیین کرد (همان: ۴۸۹/۵). از طرف دیگر، روایتی که نشان می دهد پیامبر (ص) به «سوده» (م. ۲۳ق) همسرش، فرموده که چرا از لاشه گوسفند لاغرش استفاده نکرده، دستخوش تحریف شده بود؛ به صورتی که گویا پیامبر (ص) استفاده از لاشه گوسفند مرده را اجازه داده است. امام صادق (ع) جریان صحیح این واقعه را گزارش داده است (همان: ۳۹۷/۶).

گزارش دیگر، اجازه و تأیید پیامبر (ص) بر غنا و آوازه خوانی است. امام صادق (ع) نقل این روایات را مخالفت قطعی با آیات قرآن دانست. امام در ضمن استدلال به قرآن، این نکته را به راوی روایت یادآور شد که اخبار سیره پیامبر (ص) اگر با محتوای قرآن سازگاری نداشت، باید کنار گذاشته شود.

(همان: ۷۸۷-۷۸۶/۱۲). «شاید جعل این متون در اواخر سده اوّل هجری، به دلیل رواج آوازه‌خوانی زنان در مدینه و رغبت ساکنان آن بوده است. آنان برای توجیه عمل خویش، پیامبر(ص) را موافق آن جلوه می‌دادند و مخالفت با آوازه‌خوانی کنیزان را سنّت و روش عمر بن خطاب معرفی می‌کردند که به سختگیری و خشونت‌ورزی، شهره بود» (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۶۰۶).

ج. جلوگیری از تحریف وقایع دوران پس از پیامبر اکرم(ص)

ریشه اصلی اختلاف فریقین، تحولاتی است که پس از ارتحال پیامبر(ص) و برای اهل بیت: رخ داد که یکی از این وقایع، رویدادهایی است که حضرت فاطمه(س) (م. ۱۱ق) در مدت کوتاه عمر خویش پس از رسول خدا(ص) با آن مواجه گشت. جریان غصب فدک توسط دستگاه خلافت، از آن جمله است. «وجود فدک در دست خاندان پیامبر، یک امتیاز معنوی بزرگی محسوب می‌شد. از طرف دیگر، این مسئله از نظر بُعد اقتصادی نیز مهم بود؛ چون اگر امام علی(ع) و خاندان او در مضیقه شدید اقتصادی قرار می‌گرفتند، توان سیاسی آنها به همین نسبت تحلیل می‌رفت» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۱۱۱-۱۱۲). امام صادق(ع) و امام کاظم(ع) به تبیین ابعاد مختلف جریان غصب فدک پرداختند و شاید به دلیل این روشنگری‌ها بود که «مهدی عباسی» (۱۶۹-۱۲۶ق) حاضر شد فدک را به امام کاظم(ع) برگرداند؛ اما با شنیدن محدوده فدک، چنین نکرد (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۴۹۵/۲ و ۷۲۶-۷۲۷). نبرد جمل را می‌توان اولین رویارویی مسلحانه صحابه پیامبر(ص) با یکدیگر نامید که تا سالیان مدید، پرسش‌های زیادی در باره تعداد کشته‌شدگان و چرایی برپایی این نبرد خونین، وجود داشت. به نظر می‌رسد، در محافل علمی دوران امام سجاد(ع)، این چالش وجود داشت که سیره امام علی(ع) در نبرد جمل، همگونی با سیره رسول خدا(ص) در فتح مکه ندارد. آنان در نظر داشتند، مشروعیت جنگ‌های امام را زیر سؤال ببرند؛ به گونه‌ای که ابوحمره ثمالی که خود از شیعیان و یاران نزدیک امام سجاد(ع) است، با توجه به چالش‌هایی که در زمان خود، در باره این رویداد دید، از امام سجاد(ع) در این باره پرسید. جواب امام سجاد(ع)، نکته قابل تأملی دارد. ایشان سیره امام علی(ع) را همان سیره پیامبر(ص) می‌داند؛ با این تفاوت که امام علی(ع) توصیه‌های خود در مورد جنگ را در قالب نامه‌ای به مالک نوشته بود؛ اما مالک پس از رسیدن به کوچه‌های بصره، نامه را ملاحظه کرد که دیگر دیر شده بود و عده‌ای کشته شده بودند (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۴۲۳/۹).

این گزارش از نبرد جمل، با اخبار تاریخی آن همخوانی ندارد؛ زیرا از طرفی، با حضور امام علی(ع) در میدان نبرد، نیازی به نامه‌نگاری ایشان برای مالک اشتر نبود و بر فرض فراموشی مالک

از محتوای نامه، امام علی (ع) خود در جنگ حضور داشت و بی‌درنگ، به مالک یادآوری می‌کرد. بنا بر گزارشی، گوینده‌ای از طرف امام ندا داد که: «هیچ زخمی و خسته‌ای را مکشید و هیچ گریخته‌ای را تعقیب مکنید» (مفید، ۱۴۱۳ق: ۴۰۵). از طرف دیگر، یاران نزدیک امام همچون: مالک اشتر (م. ۳۸ق)، عمار یاسر (م. ۳۷ق)، برادران صوحان و...، همگی از اصحاب پیامبر اکرم (ص) بودند و برخی از آنان در فتوحات شرکت داشتند. بنابراین، سیره پیامبر (ص) در عدم قتل فراریان و زخمی‌ها و زنان و کودکان و افراد بی‌گناه را به‌خوبی می‌دانستند. همچنین، امام علی (ع) ضمن خطبه‌ای، از جرم و گناه مردم بصره گذشت و مانند پیامبر (ص) در فتح مکه، آنان را عفو کرد (همان: ۴۰۸).

۳. تبیین وقایع

یکی از رویکردهای ائمه اطهار (ع) در بیان گزارش‌های تاریخی، تبیین و توضیح برخی از وقایع و رخداد‌های پیامبران پیشین و تاریخ صدر اسلام است. «آنگاه که حکومتگران خلافت، مردم را از پرسش در باره معانی قرآن، روایت و کتابت حدیث، منع کردند و خود را با مشکل جایگزین مناسب مواجه دیدند، بهترین راه‌حل را در ارجاع مردم به اهل کتاب یافتند؛ زیرا این کار، هم با زمینه‌های فکری بسیاری از آنان سازگار بود و هم دیگران را به شناخت عجایب و شگفتی‌های اهل کتاب وامی‌داشت و هم از شدت فشارهایی که از سوی مردم برای کسب معارف دینی بر پیکره نظام وارد می‌شد، می‌کاست» (عاملی، ۱۴۲۶ق: ۱۲۳/۱). بنابراین، گزارش‌هایی موسوم به اسرائیلیات، در روایات مسلمانان رخنه کرد؛ به‌عنوان نمونه، «کتاب المبتدأ که نوعاً داستان آفرینش و هبوط و انبیا را شامل می‌شد، به تقلید از یهودیان از یک جهت، و نیز به انگیزه تبیین برخی از آیات تاریخی قرآن در باره انبیا پدید آمد. مهم‌ترین منبع این اخبار، کعب الأحبار و وهب بن منبه بودند که به‌طور وسیعی، اخبار امت‌های پیشین را میان مسلمانان رواج دادند» (جعفریان، ۱۳۸۸: ۲۵).

اهل بیت: که شاهد این‌گونه گزارش‌ها در باره پیامبران پیشین بودند، به تبیین وقایع دوران آنان پرداختند. این اخبار، عمدتاً به تبیین مناسک حجّ حضرت آدم (ع)، ابراهیم (ع)، یونس (ع)، عیسی (ع) و سلیمان (ع)، داستان سفر ابراهیم (ع) و هاجر و اسماعیل به مکه پرداخته است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۳۰/۸، ۴۹، ۵۳، ۸۱ و ۸۲). از طرف دیگر، به تبیین مباحثی پرداخته که برای شنونده جالب و جذاب است؛ مانند اندازه کشتی نوح (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۷۸/۸). اولین سازنده شکر از بین پیامبران، اولین پیامبری که خورشید به همراه غذای خود خورد و یا حتی داستان چرایی تحریم شراب از زمان آدم (ع) و نوح (ع) (همان: ۴۹۳/۱۲، ۴۴۴، ۶۶۱، ۶۶۲ و ۶۶۶).

تاریخ صدر اسلام نیز دارای جهات مبهم و زوایای ناپیدایی است که اهل بیت: با توجه به اشتیاق

راوی برای شنیدن این اخبار، به تبیین این وقایع پرداختند. همچنین، ائمه اطهار(ع) به این خلأ پی بردند که اگر به تبیین برخی حوادث نپردازند، ممکن است در زمان‌های دیگر، دست افراد حق طلب از اخبار صحیح حوادث کوتاه شود. بیان سنّ هنگام شهادت امام حسن(ع)، امام حسین(ع)، امام سجاد(ع) و امام باقر(ع) (همان: ۵۰۰/۲، ۵۰۵، ۵۱۹ و ۵۲۸)، چرایی نذر عبدالمطلب در قربانی یکی از ده پسرش،^۱ چگونگی اقامه نماز بر پیکر پیامبر(ص)، محلّ دفن حضرت زهرا(س) و امام علی(ع)، پوشش امام علی(ع) در زمان خلافتش (همان: ۹۴/۸، ۴۶۸، ۴۹۸، ۴۸۸ و ۳۵۹)، لباس امام حسین(ع) هنگام شهادت (همان: ۴۲/۱۳)، چگونگی ازدواج شهربانو با امام سجاد(ع)^۲ (همان: ۵۱۴/۲)، چه کسی لحد پیامبر(ص) را آماده کرد (همان: ۴۳۵/۵) و اینکه چرا پیامبر(ص) در بقیع دفن نشد (همان: ۴۶۹/۲)، همگی از جمله مواردی است که در قالب ۸۳ روایت در کتاب کافی آمده است.

۴. تبیین باورهای صحیح اسلامی

ائمه اطهار(ع) درصدد تبیین دیدگاه اسلام در باره جایگاه سنّت و نحوه به کارگیری عقل در استنباط احکام بوده‌اند؛ باین حال، در ادوار مختلف، افرادی در استنباط فقهی خود نیازی به مراجعه سنّت و سیره نبوی نمی‌دیدند؛ از آن جمله می‌توان به «ابوحنیفه نعمان بن ثابت» (م. ۱۵۰ق) اشاره کرد که در منابع مختلف، وی را تهی از حدیث و علم آن معرفی کردند. خطیب بغدادی (۳۹۲-۴۶۳ق)، او را از حدیث یتیم دانسته و از ضعفای در حدیث و متروکان این علم معرفی کرده است (خطیب بغدادی، بی‌تا: ۳۴۳/۱۳، ۴۵۰ و ۴۵۱). همچنین، نسایی (۲۱۵-۳۰۳ق) و ابن عدی (۲۷۷-۳۶۵ق) و تعدادی از محدثان دیگر اهل سنّت، وی را ضعیف در حدیث دانسته‌اند (ذهبی، ۱۹۹۸م: ۳۹۰/۵؛ ابن سعد، بی‌تا: ۳۶۹/۶). امام کاظم(ع) نیز ضمن لعن وی، او را اهل قیاس و رأی دانست که در مقابل احادیث نبوی، از خود اظهار نظر کرده است (کلینی، ۱۴۲۹ق: ۱/۱۴۵). در چنین فضای فکری و اعتقادی، امام باقر(ع) و امام صادق(ع)، از نمونه‌های تاریخی در تبیین مباحث فقهی بهره بردند. در برخی موارد نیز افرادی از اهل سنّت، مانند اسماعیل بن ابی‌زید، معروف به «سکونی» راوی روایت بوده (همان: ۶۰۹/۷؛ حلی، ۱۴۱۱ق: ۱۹۹) و یا ممکن است عده‌ای با تفکر اهل سنّت در مجلس امام حضور داشتند که امام برای آنکه به راوی یا راویان بفهماند که آنچه می‌گوید، از سنّت پیامبر(ص) است، برای تبیین فرع فقهی، به گزارشی از سیره نبوی پرداخته است.

۱. داستان نذر عبدالمطلب، مورد نقد قرار گرفته است. (ر.ک: دوانی، ۱۳۸۹: ۵۴ - ۵۹)

۲. این روایت و داستان شهربانو، نقد شده است. (ر.ک: شهیدی، ۱۳۸۸: ۲۷-۹)

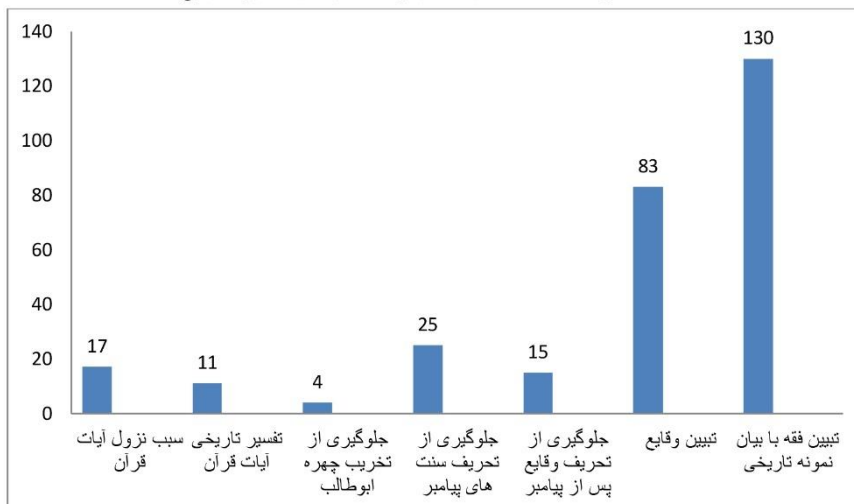

در پایان، به جدول و نمودارهای داده‌های تحلیلی این پژوهش، اشاره می‌شود:

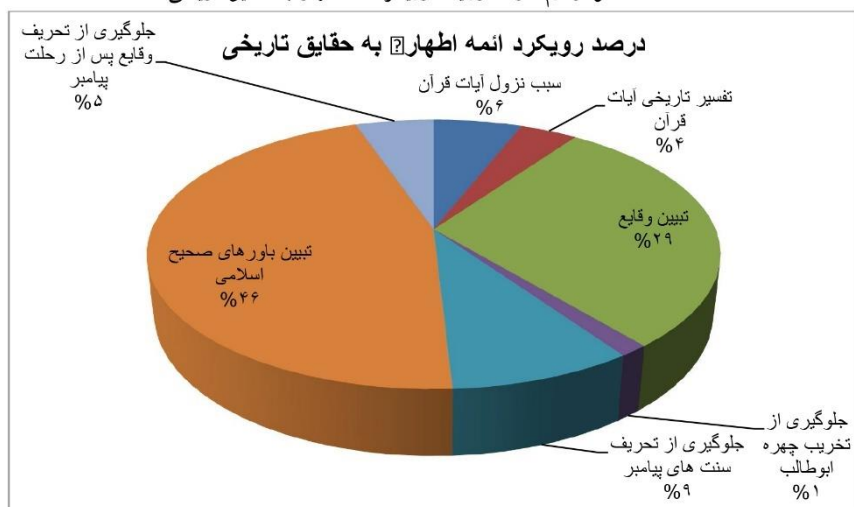
جدول بررسی رویکردها، موانع، مهم‌ترین مسائل و اهدافی که ائمه اطهار: برای بازگو کردن حقایق تاریخی ترسیم کردند

رویکرد	موانع	مهم‌ترین مسائل	اهداف	تعداد روایات
سبب نزول آیات قرآن	- دشمنی بنی‌امیه با امام علی(ع) - دشمنی با انصار - اختلافات صحابه	- مسائل زنشویی و ارتباطات زن و مرد - فساد اقتصادی - قماربازی - امنیت اجتماعی - ولایت امام علی(ع)	- مصونیت قرآن از تحریف معنوی - بازگو کردن مناقب امام علی(ع)	۱۷
تفسیر تاریخی آیات قرآن	مراجعه به اهل کتاب	- زندگانی پیامبران پیشین - زندگانی پیامبر اکرم(ص)	- مصونیت قرآن از تحریف معنوی - جلوگیری از نفوذ اسرائیلیات	۱۱
جلوگیری از تخریب چهره ابوطالب	- دشمنی بنی‌امیه با امام علی(ع) - تبلیغات منفی بنی‌امیه - دشمنی منصور عباسی با حسینیان	- مقایسه ایمان ابوطالب با اصحاب کهف - وصایای پیامبران نزد ابوطالب	- بازگویی حقیقت - نشان دادن نسل پاک و بدون شرک اجداد ائمه اطهار:	۴
جلوگیری از تحریف سنت‌های پیامبر(ص)	- ایجاد بدعت و تحریف در زمان خلفای پس از پیامبر(ص) - تحریفات بنی‌امیه - اشتباه راوی در تبیین سنت پیامبر(ص) - رغبت ساکنان مدینه به وواج آوازخوانی زنان	- نماز تراویح - جماعت‌خوانی نوافل رمضان - نماز ظهر در منا و خطبه عیدین - شیوه صحیح وضو گرفتن - استحباب روزه عاشورا - تشریع اذان - احترام پیامبر به جنازه یهودی - استفاده از لاشه گوسفند مرده - غنا و آوازخوانی	- حفظ و حراست از سنت نبوی - نشان دادن چهره واقعی اسلام - جلوگیری از ایجاد بدعت و تحریف در آینده	۲۵
جلوگیری از تحریف وقایع	- تحریفات بنی‌امیه	- غدیر - فدک - نبرد جمل	- تبیین جانشینی امام علی(ع) - پس از پیامبر(ص) - مظلومیت حضرت زهر(ص) - مناسک حج پیامبران پیشین	۱۵
تبیین وقایع	مراجعه مردم به اهل کتاب	- تبیین صحیح رویدادهای پیامبران پیشین - تبیین درست وقایع صدر اسلام	- بیان سن امام حسن(ع) تا امام باقر(ع) - نذر عبدالمطلب - اقامه نماز بر پیکر پیامبر(ص) - محل دفن حضرت زهر(ص) و امام علی(ع) - پوشش امام علی(ع) در زمان خلافتش - ازدواج شهربانو با امام سجاده(ع) - لحد پیامبر(ص)	۸۳
تبیین باورهای صحیح اسلامی	- دوری برخی از مدعیان قضاوت دوران صادقین(ع) - از علم حدیث - استفاده از قیاس اجتهاد در برابر سنت قطعی پیامبر(ص)	- احکام اجتماعی - احکام عبادی	- تبیین صحیح فقه - آموزش چگونگی استفاده از سنت پیامبر(ص) در استنباط احکام - مانایی سیره پیامبر(ص) در جامعه - فقه شیعه برگرفته از سنت پیامبر(ص)	

نمودار اول: تعداد روایات رویکرد ائمه اطهار: به حقایق تاریخی

نمودار دوم: درصد روایات رویکرد ائمه اطهار: به حقایق تاریخی

نتیجه

تبلیغات منفی بنی امیه بر ضدّ اهل بیت:، به خصوص امام علی(ع)، مراجعه مردم به دانشمندان اهل کتاب و در نتیجه، ورود اسرائیلیات به جوامع حدیثی مسلمانان، ایجاد بدعت‌ها و تحریف‌های خواسته و ناخواسته در طول بیش از یک سده از رحلت پیامبر اکرم(ص)، از جمله موانع اصلی مخفی شدن حقایق تاریخی بر جامعه اسلامی بود. ائمه اطهار(ع) با هدف مصونیت قرآن از تحریف معنوی، تبیین درست رویدادهای پیامبران پیشین و سیره پیامبر اکرم(ص)، الگو قرار دادن احادیث فقهی پیامبر اکرم(ص) و در مجموع، نشان دادن چهره واقعی دین اسلام، به بازگویی حقایق تاریخی پرداختند.

در قرن دوم هجری، کسانی ادعای فقاها داشتند؛ ولی از علم حدیث در تبیین مبانی خود کمتر بهره می‌بردند. از این رو، حجم فراوانی از این روایات، تأکید بر تبیین مبانی فقهی با توجه به سنت پیامبر اکرم(ص) است. این حجم از روایات، نشان‌دهنده جایگاه ویژه فقه، نزد ائمه اطهار(ع) است. پس از آن، به تبیین وقایع مختلف، از انبیای الهی تا وقایع صدر اسلام پرداختند. برخی از تحریف‌ها مانند نماز تراویح، به جماعت خوانی نوافل ماه رمضان، غنا و آوازخوانی زنان، فرهنگ جامعه اسلامی شده بود. همچنین، تخریب نسل پاک علویان، با مشرک قلمداد کردن ابوطالب، ائمه را به تبیین حقایق تاریخی مربوط به این امور وادار کرد.

منابع

۱. ابن ابی الحديد، ۱۴۰۴ق، شرح نهج البلاغه، تحقيق: ابراهيم محمد ابوالفضل، ۱۰ جلد، چاپ اول، قم، مكتبة آيت الله مرعشي نجفی.
۲. ابن سعد، محمد، بی تا، الطبقات الكبرى، ۶ جلد، بيروت، دار صادر.
۳. ابن هشام، عبدالملك، بی تا، السيرة النبوية، تحقيق: مصطفى السقار و ابراهيم الاياري و عبدالحفيظ شلبي، بيروت، دار المعرفة.
۴. اميني، عبدالحسين، ۱۴۱۶ق، الغدير في الكتاب والسنة والأدب، چاپ اول، قم، مركز الغدير للدراسات الاسلامية.
۵. بلاذري، احمد بن يحيى، ۱۴۱۷ق، انساب الاشراف، چاپ اول، بيروت، دار الفكر.
۶. برزوي، محمدرضا و جهانگیری فيض آبادی، احمد، ۱۳۹۷ش، «ظرفیت شناسی رویکرد راهبردی و آینده نگارانه به آموزه مهدویت در بستر تمدن نوین اسلامی»، مجله اندیشه مدیریت راهبردی، (۲۳): ۸۱-۱۲۲.
۷. جعفر پیشه فرد، مصطفی، ۱۳۸۸، درآمدی بر فقه مقارن، چاپ اول، تهران، معاونت امور روحانیون بعثه مقام معظم رهبری.
۸. جعفریان، رسول، ۱۳۸۷، منابع تاریخ اسلام، چاپ سوم، قم، انتشارات انصاریان.
۹. حلی، حسن بن یوسف، ۱۴۱۱ق، رجال، چاپ دوم، نجف اشرف، دار الذخائر.
۱۰. خطیب بغدادی، ابوبکر احمد بن علی، بی تا، تاریخ بغداد، مدینه، المكتبة السلفية.
۱۱. ذهبی، شمس الدین محمد، ۱۹۹۸م، سیر اعلام النبلاء، بيروت، مؤسسة الرسالة.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، مفردات الفاظ قرآن کریم، بيروت، دار القلم / دمشق، الدار الشامیة.
۱۳. رجبی، محمود، ۱۳۹۰، روش تفسیر قرآن، قم، چاپ چهارم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۴. زرکش، محمد، ۱۴۱۰ق، البرهان فی علوم القرآن، تحقيق: مرعشی و دیگران،

بیروت، دار المعرفة.

۱۵. طباطبائی، سید محمدحسین، ۱۴۱۷ق، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۱۶. طباطبائی، سید محمدکاظم، ۱۳۹۰، منطق فهم حدیث، چاپ اول، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۱۷. طبری، محمدبن جریر، ۱۳۸۷ق، تاریخ الأمم و الملوك، چاپ دوم، بیروت، دار التراث.

۱۸. طوسی، محمدبن الحسن، ۱۴۰۷ق، تهذیب الأحکام، تحقیق: حسن موسوی خراسان، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.

۱۹. عاملی، جعفر مرتضی، ۱۴۲۶ق، الصحيح من سيرة النبي الأعظم، چاپ اول، قم، دار الحديث.

۲۰. عسقلانی، ابن حجر، ۱۴۱۵ق، الإصابة في تمييز الصحابة، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه.

۲۱. عمید، حسن، ۱۳۷۵، فرهنگ فارسی عمید، چاپ پنجم، تهران، امیرکبیر.

۲۲. کریپندورف، کلوس، ۱۳۸۳، تحلیل محتوا مبانی روش شناسی، ترجمه: هوشنگ نایی، تهران، نشر نی.

۲۳. کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۴۲۹ق، الکافی، چاپ اول، قم، دار الحديث.

۲۴. مامقانی، عبدالله، ۱۴۱۱ق، مقباس الهدایة فی علم الدراية، قم، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.

۲۵. مفید، محمدبن نعمان، ۱۴۱۳ق، الجمل و النصره لسيد العترة في حرب البصرة، چاپ اول، قم، کنگره شیخ مفید.

۲۶. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامیه.

۲۷. —، ۱۳۸۳، زهرا برترین بانوی جهان، چاپ یازدهم، قم، انتشارات سرور.

٢٨. مهریزی، مهدی، ١٣٩٧، حديث شيعه، تهران، مؤسسه فرهنگي دين پژوهي بشرا.
٢٩. يعقوبی، احمد بن ابی يعقوب، ١٣٥٨ق، تاريخ اليعقوبی، تحقيق: عبدالأمير مهناء، بيروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.